

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXX (3/2023)

nadesłany: 1.11.2023 r. – przyjęty: 29.11.2023 r.

Anna SOBCZAK*

Edukacja domowa – idea i jedna z form jej realizacji na przykładzie działalności Fundacji ParoKrok

**Homeschooling – the idea and one of its forms of realization on the example
of the activities of the ParoKrok Foundation**

Abstrakt

Wprowadzenie. Edukacja domowa stanowi alternatywę dla kształcenia szkolnego. Jej fundamentalnym założeniem jest nieuczęszczanie dzieci na lekcje w szkole i nauczanie ich przez rodziców w domu. Obecnie można wskazać na szeroki wachlarz możliwości realizowania edukacji domowej.

Cel. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na różnorodne formy, jakie dzisiaj może przybierać edukacja domowa dzieci, i opisanie działalności edukacyjnej jednej z poznańskich fundacji, która w ramach tworzonych „mikroklas” prowadzi zajęcia dla dzieci realizujących obowiązek szkolny poza szkołą.

Materiały i metody. W pracy wykorzystano metodę analizy oraz syntezy źródeł literaturowych.

* e-mail: sobczak.anna@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Studiów Edukacyjnych, Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań, Polska

Adam Mickiewicz University in Poznan, Faculty of Educational Studies, Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań, Poland

ORCID: 0000-0002-6174-9045

Wyniki. Idea edukacji poza szkołą zyskuje wśród rodziców na popularności, a postęp technologiczny oraz zmiany społeczne pozwalają na różnorodne formy jej realizowania. Doskonałym przykładem jest działalność Fundacji ParoKrok, która prowadzi zajęcia dla dzieci w edukacji domowej na poziomie szkoły podstawowej zgodnie z podstawą programową Ministerstwa Edukacji i Nauki. Organizacja ta realizuje edukację przygotowującą dzieci do rocznych egzaminów klasyfikacyjnych, wykorzystując metodę projektową, polegającą na łączeniu elementów różnych przedmiotów. Stawia także na relacje i rozwój zainteresowań uczniów.

Wnioski. Edukacja domowa, na którą coraz częściej decydują się rodzice, może przynieść wiele korzyści, szczególnie dla dzieci i ich osiągnięć. Dlatego też warto poszerzać społeczny i polityczny dyskurs o edukacji domowej. Organizacje pozarządowe i ich odpowiednie działania mogą być wsparciem dla rodzin w edukacji domowej. Projekt edukacyjny Fundacji ParoKrok, skierowany do uczniów w edukacji domowej, stanowi tego ciekawy i wartościowy przykład.

Słowa kluczowe: edukacja w domu, rodzina, alternatywna forma kształcenia, uczeń, kształcenie poza szkołą, organizacja pozarządowa.

Abstract

Introduction. Homeschooling is an alternative to school education. Its fundamental assumption is that children do not attend classes at school and they are taught by their parents at home. However, currently there is a wide range of possibilities for carrying out homeschooling.

Aim. The purpose of this article is to draw attention to the various forms that homeschooling for children can take today and to describe the educational activities of one of the foundations in Poznan, which within the framework of the created “microclasses” conducts classes for children fulfilling compulsory schooling outside school.

Materials and methods. The paper uses the method of analysis and synthesis of subject literature sources.

Results. The idea of homeschooling is gaining popularity among parents, and technological advances and social changes allow for various forms of its achievement. An excellent example is the activity of the ParoKrok Foundation, which conducts classes for children in homeschooling at the elementary school level in accordance with the Ministry of Education and Science’s core curriculum. The organization implements education that prepares children for annual classification exams using the project method of combining elements of various subjects. It also focuses on relationships and the development of pupils’ interests.

Conclusion. Homeschooling, which parents are increasingly opting for, can bring many benefits, especially for children and their achievements. Therefore, it is worth expanding the social and political discourse on homeschooling. Non-governmental organizations and

their relevant activities can be a support for families in homeschooling. The ParoKrok Foundation's educational project targeting homeschoolers is a valuable example of this.

Keywords: homeschooling, family, alternative education, pupil, out-of-school education, NGO.

W ostatnich latach w Polsce obserwuje się wzrost zainteresowania rodziców edukacją domową. Przyczyniającym się do tego wydarzeniem była niewątpliwie pandemia COVID-19, która wybuchła w 2020 r. i objęła cały świat (Balkhair, 2020). Z jej powodu dzieci kształcące się dotychczas w szkole przeszły na edukację zdalną i, jak słusznie wskazuje Marta Poruszek, „był to zarazem początek procesu wieloaspektowej weryfikacji roli szkoły w życiu polskich rodzin” (Poruszek, 2020, s. 29).

W najogólniejszym sensie edukacja domowa odnosi się do sytuacji, w której odpowiedzialność za proces kształcenia dzieci przejmują w pełni ich rodzice, a sama edukacja odbywa się poza murami szkoły. Można ją też pojmować w kategoriach prawa do decydowania rodziców o życiu swoich dzieci, gdyż, jak stwierdza Elizabeth Bartholet, „edukacja domowa to sfera niemal absolutnej władzy rodzicielskiej” (Bartholet, 2019, s. 3). Najczęściej w świadomości społecznej funkcjonuje przekonanie, że dzieci objęte tą formą kształcenia spędzają czas (najczęściej same z rodzicem bądź nauczycielem/korepetytorem wynajętym przez rodziców) nad materiałem, który muszą opanować w zaciszu domowym (Brewer, 2021). Obecnie można jednak wskazać na szeroki wachlarz możliwości edukowania dzieci funkcjonujących poza zinstytucjonalizowanym systemem kształcenia.

Postęp technologiczny stworzył nowe możliwości w zakresie edukacji, w tym edukacji domowej, na co wskazuje Deani Neven Van Pelt (2015, s. 2), pisząc, iż „w ostatniej dekadzie edukacja była coraz mniej ograniczona czasem i miejscem”. Współczesny rozwój technologii oraz mediów społecznościowych pozwolił rodzicom na tworzenie sieci kontaktów, dzięki której organizują czy też prowadzą zajęcia dla większej grupy dzieci w edukacji domowej. Mają oni także możliwość zapisania dziecka do funkcjonującej w przestrzeni wirtualnej tzw. szkoły w chmurze. Innym sposobem realizacji edukacji domowej jest nawiązywanie przez rodziców współpracy z instytucjami/organizacjami, które wspierają lub też w dużej mierze „wyręczają” ich w planowaniu przebiegu tej formy kształcenia i w sprawowaniu funkcji edukatora. Przy tym wydaje się, że wraz ze wspomnianym wcześniej wzrostem zainteresowania rodziców edukacją domową istnieje potrzeba tworzenia kolejnych organizacji pozarządowych (np. fundacji), które prowadziłyby działalność edukacyjną skierowaną do uczniów w edukacji domowej. Część rodziców może nie posiadać odpowiedniej wiedzy, predyspozycji

czy też czasu, aby zostać nauczycielem dziecka „na cały etat” i kształcić je w domu. W tej sytuacji mogliby zdecydować się na zapisanie dziecka w edukacji domowej na zajęcia edukacyjne prowadzone dla takich uczniów przez jedną z lokalnych organizacji pozarządowych.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na różnorodne formy, jakie może dzisiaj przybierać edukacja domowa dzieci, i opisanie działalności edukacyjnej jednej z poznańskich fundacji – Fundacji ParoKrok, która w ramach tworzonych „mikroklas” prowadzi zajęcia dla dzieci spełniających obowiązek szkolny poza szkołą. Istotę edukacji w ParoKroku świetnie opisują następujące słowa zawarte na facebookowym profilu Fundacji:

Nie wymagamy, aby [uczniowie – A.S.] byli idealni, aby wszystko zawsze im wychodziło. Każdy musi mieć świadomość, że ma prawo, to jest naturalne, być nieidealnym. Zachęcamy dzieci do pracy, do angażowania się w to co robią. Jednak musimy pamiętać, że każdy z nich ma różne predyspozycje, umiejętności, wrażliwość. Ważne, aby to dostrzec i pomagać rozwinąć te mocne strony. Nie chcemy równać wszystkich do jednej linii (Fundacja ParoKrok, 2023a).

Zanim jednak przejdę do bardziej szczegółowego opisu działalności Fundacji ParoKrok, przybliżę istotę edukacji domowej, a także jej formalno-prawne aspekty.

Edukacja domowa jest postrzegana jako alternatywna forma kształcenia dzieci (Abuzandah, 2020). Opisuje się ją w kategoriach dawania dzieciom możliwości na, jak to ujmuje Sameer Abuzandah (2020, s. 85), „wyzwolenie” własnych zainteresowań, angażowanie się w różne aktywności, zdobywanie różnorodnych doświadczeń edukacyjnych, a także spędzanie czasu z rodzicami.

W literaturze przedmiotu odnaleźć można wiele definicji edukacji domowej. Marek Budajczak (2004) podkreśla, że jest to działalność odbywająca się w pełni poza szkołą, co do zasady w środowisku domowym, w której to rodzice wybierają lub/i tworzą narzędzia do nauki odpowiadające indywidualnym potrzebom dziecka. Autor ten wskazuje także, że edukacja domowa to „bardzo dynamiczny [...] ruch społeczny, bazujący na niezależnych przedsięwzięciach pojedynczych rodzin”, polegających na przejęciu od państwa odpowiedzialności za wychowanie, socjalizację i kształcenie swoich dzieci w trosce o ich, jak to określił, „edukacyjny los” (Budajczak, 2004, s. 12). Magdalena Gierczar-Borkowska proponuje z kolei następujące wyjaśnienie terminu *edukacja domowa*:

[...] uczenie się dzieci bez istotnego udziału szkoły w procesie rozwoju dziecka, który to proces przebiega w zgodzie z familijnie podzielanymi wartościami, w istotny sposób angażuje całą rodzinę i prowadzi do wytworzenia specyficznego dla niej stylu życia (Gierczar-Borkowska, 2022, s. 23).

Podobnie o edukacji domowej wypowiadają się William Heuer oraz William Donovan (2021), którzy zaznaczają, że jest to świadoma decyzja rodziców dotycząca pewnego stylu życia, wynikająca z wielu czynników.

W przeszłości z edukacją domową łączono głównie rodziny silnie związane z religią, które w jej duchu chciały wychowywać dzieci, przekazując im właściwe dla niej przekonania i wartości. Dziś jednak coraz więcej rodziców decyduje się na tę formę kształcenia z powodów, które można określić jako dydaktyczne – wierzą oni, że edukacja domowa pozytywnie wpłynie na osiągnięcia edukacyjne i w konsekwencji życiowe ich dzieci (Van Pelt, 2015). Lepsze wyniki w nauce dzieci w edukacji domowej potwierdzają liczne badania, w tym te dotyczące uczniów z Kanady. Wykazano w nich, że kanadyjscy uczniowie, którzy uczą się w domu, częściej uzyskują stopień naukowy doktora lub stopień zawodowy potrzebny m.in. do zajmowania stanowiska kierowniczego (Van Pelt, 2015).

Edukacja domowa, podobnie jak kształcenie instytucjonalne w szkole, określona jest odpowiednimi przepisami prawnymi. W Polsce reguluje ją prawo oświatowe. W jego myśl edukacja domowa to spełnianie obowiązku rocznego przygotowania przedszkolnego poza przedszkolem oraz obowiązku szkolnego poza szkołą (Obwieszczenie, 2023). Warto w tym miejscu, za Anną Szafrąską i Justyną Pawlak (2020), zaznaczyć, że pierwszy zapis prawny, który szczegółowo regulował edukację domową w Polsce, pojawił się w ustawie z 7 września 1991 r. o systemie oświaty. Od tego czasu przepisy dotyczące funkcjonowania edukacji domowej zmieniły się wielokrotnie. Według obowiązujących zapisów prawnych traktujących o edukacji domowej dziecko może zostać nią objęte po wydaniu pozytywnej decyzji dyrektora przedszkola lub szkoły, będącej odpowiedzią na złożony przez rodziców wniosek o zezwolenie na kształcenie domowe. Co istotne, obecnie rodzice zwolnieni są z uzyskiwania i dołączania do wniosku opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej. Wymóg ten, jak wskazuje Kornelia Orwat (2021), został zniesiony przez ustawę z 17 marca 2021 r. o zmianie ustawy – Prawo Oświatowe, która weszła w życie 1 lipca 2021 r. W dokumencie, jakim była opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej na potrzeby wniosku o zezwolenie na edukację domową, znajdowały się m.in. informacje wskazujące na ogólny poziom rozwoju dziecka – jego mocne oraz słabe strony. Ponadto z rodzicami był przeprowadzany wywiad przez pracowników poradni, mający na celu poznanie ich statusu materialnego, formy ich pracy, a także dowiedzenie się, w jaki sposób spędzają czas wolny ze swoim dzieckiem (Sielska, 2016).

Należy w tym miejscu wspomnieć, że rodzice dzieci w edukacji domowej nie muszą posiadać wykształcenia pedagogicznego czy też jakiegokolwiek doświadczenia dydaktycznego. Aby edukacja domowa przynosiła pozytywne efekty, a także kończyła się zdaniem przez dziecko rocznych egzaminów klasyfikacyjnych, musi być jednak prowadzona przez rodziców, którzy (jeśli nie korzystają z pomocy innych wykwalifi-

kowanych osób) posiadają odpowiednie kompetencje oraz postawę pozwalającą sprostać wyzwaniu, jakim jest samodzielne kształcenie w domu. Dlatego można wskazać, nawiązując do teorii reprodukcji kulturowej Pierre'a Bourdieu, że w znacznym stopniu ważny jest tzw. kapitał kulturowy rodziców, na który składają się m.in. wiedza, kompetencje oraz kwalifikacje zawodowe (Bourdieu, Passeron, 1990). Wobec tego edukacja domowa może nie stanowić dobrego rozwiązania dla dzieci, których rodzice nie posiadają odpowiedniego kapitału kulturowego. Ponadto należy podkreślić, że zgodnie z teorią reprodukcji kulturowej w szkołach jest „nagradzany” kapitał kulturowy klas wyższych. Ma w niej również miejsce przemoc symboliczna, która dotyczy narzucania wszystkim dzieciom wartości właśnie tych klas społecznych. Istotny jest przede wszystkim kapitał lingwistyczny, oznaczający zależność pomiędzy pochodzeniem społecznym uczniów a poziomem znajomości języka, który jest stosowany w szkole, m.in. w czasie egzaminów (Gmerek, 2011). Tak więc należy stwierdzić, że znaczącą rolę w sukcesie dzieci w edukacji domowej, w której funkcję edukatorów przejmują całkowicie rodzice, odgrywa pochodzenie społeczne. W tym kontekście warto odnieść się także do badań Małgorzaty Rękosiewicz i in. (2022) dowodzących, że to przede wszystkim rodzice, którzy posiadają odpowiedni intelekt, siłę woli oraz umiejętność znajdowania rozwiązań, decydują się na edukację domową. Z dokonanej przez badaczy analizy zebranego materiału badawczego, dotyczącej psychologicznych uwarunkowań podejmowania edukacji domowej, wynika, że tymi właśnie cechami wyróżniają się rodzice dzieci spełniających obowiązek szkolny w formie edukacji domowej (Rękosiewicz i in., 2022).

Zgodnie z zapisami wyżej przytoczonej ustawy został także zniesiony obowiązek tzw. rejonizacji oznaczającej konieczność zapisania dziecka kształcącego się w ramach edukacji domowej do szkoły znajdującej się na terenie województwa, które zamieszkuje rodzina dziecka (Orwat, 2021). Odtąd rodzice mogą wybrać szkołę na terenie Polski, oddaloną nawet o setki kilometrów od ich miejsca zamieszkania, lecz postrzeganą jako przyjazną edukacji domowej i/lub posiadającą doświadczenie w pracy z rodzicami i uczniami realizującymi kształcenie w domu. Opisane zmiany w zapisach prawnych dotyczących edukacji domowej są korzystne dla rodziców chcących, aby ich dziecko w taki właśnie sposób spełniało obowiązek szkolny.

Rola szkoły podczas edukacji domowej pozostaje wciąż znacząca. Mimo że dziecko nie uczęszcza do niej na co dzień, to oficjalnie pozostaje jej uczniem i jego kształcenie w pewnym stopniu przebiega pod jej kontrolą – w tym sensie, że to dyrektor placówki wydaje (a także pod zaistniałymi warunkami cofa) zgodę na edukację domową. Ponadto szkoła odpowiedzialna jest za sprawdzenie, czy uczeń pozostający w kształceniu domowym opanował podstawę programową. Warto w tym miejscu podkreślić, że dziecko może uczestniczyć w zajęciach dodatkowych prowadzonych w szkole (*Użytkaj zgodę...*, 2023). Dyrektor oraz nauczyciele nie mają jednak obowiązku udzielania

jakiegokolwiek pomocy rodzinie prowadzącej edukację domową w realizacji podstawy programowej, np. poprzez konsultacje czy zapewnianie dodatkowych materiałów dydaktycznych.

Dziecko kształcące się poza szkołą zobowiązane jest do przystępowania każdego roku szkolnego do egzaminów klasyfikacyjnych. Ich zakres wyznaczany jest przez dyrektora, którego decyzją uczeń uzyskał możliwość przejścia na edukację domową (Obwieszczenie, 2023). W edukacji domowej dziecko nie podlega ocenianiu z zachowania. Ponadto nie ma obowiązku zdawania egzaminów z muzyki, plastyki, techniki, a także z wychowania fizycznego.

Przepisy nie określają, w jaki sposób mają zostać zorganizowane, jak mają przebiegać i jaki ma być zakres rocznych egzaminów klasyfikacyjnych. Pozwalają na dużą swobodę szkół w tym zakresie, co w konsekwencji prowadzi do występowania różnic, jeśli chodzi o sposób przeprowadzania egzaminów i ich poziom merytoryczny (Giercarz-Borkowska, 2022). Dochodzą tutaj także inne czynniki, takie jak: znajomość idei edukacji domowej przez nauczycieli, którzy kontrolują postępy ucznia, poziom ich kompetencji pedagogicznych oraz indywidualne podejście do zjawiska kształcenia domowego. Przykre doświadczenia rodziców i dzieci w kwestii rocznych egzaminów klasyfikacyjnych mają miejsce najczęściej w szkołach rejonowych i dlatego decydują się oni na zmianę szkoły na taką, w której nauczyciele rozumieją specyfikę edukacji domowej oraz przeprowadzają egzaminy zarówno w sposób uczciwy, jak i w przyjaznej dla ucznia atmosferze (Giercarz-Borkowska, 2022). Warto także wspomnieć, że obecnie szkoły prywatne prowadzą działania marketingowe, deklarując chęć przyjęcia dzieci w edukacji domowej do swojej placówki i oferując korzystne warunki współpracy (Budajczak, 2021). Niewątpliwie część rodziców mając na uwadze dobrostan psychiczny dziecka i jego osiągnięcia edukacyjne, decyduje się na zapisanie go do innej szkoły publicznej niż ta lokalna lub do prywatnej placówki. W tym kontekście można mówić o parentokracji, którą Corinne E. Barrett DeWiele i Jason D. Edgerton (2016, s. 192) określają jako „rodzicielski wybór, preferencja, upoważnienie, uprawnienie lub moc”. Przy czym zaznaczyć należy, za Piotrem Mikiewiczem (2008), że tym, co umożliwia dokonywanie wyborów, jest posiadanie kompetencji kulturowych. Tak więc zgodnie z koncepcją parentokracji rodzice posiadający większą świadomość, umiejętności decyzyjne oraz zasoby finansowe mają więcej możliwości wpływania na edukację swojego dziecka, w tym edukację domową, a tym samym na jego edukacyjny i życiowy sukces (por. Conway, 1997).

Mimo że idea edukacji domowej staje się znana coraz większej liczbie osób, głównie za sprawą mediów społecznościowych (Giercarz-Borkowska, 2022), to wciąż w dość dużym stopniu wśród części społeczeństwa budzi pewne kontrowersje czy też obawy. Nadal w dyskursie społecznym pojawia się wiele pytań. Jedno z najczęściej zdawanych dotyczy socjalizacji dzieci, a dokładniej tego, czy dziecko doświadcza odpo-

wiedniego rozwoju społecznego, emocjonalnego oraz psychologicznego. Brian Ray (2017) podkreśla, że takie pytanie pojawia się głównie w społeczeństwach, w których instytucjonalna forma wychowania i edukacji dzieci była normą dla kilku następujących po sobie pokoleń. Badacz ten zaznacza przy tym, że liczne badania dowodzą, iż dzieci kształcone w domu rozwijają się co najmniej tak samo, a często lepiej, niż te, które uczą się w szkołach.

Z badań przeprowadzonych przez Emilię Frasukiewicz (2022) w roku szkolnym 2020/2021 metodą sondażu diagnostycznego (próba składała się ze 130 rodziców) wynika, że rodzice dzieci w edukacji domowej przypisują tej formie kształcenia więcej pozytywnych aspektów (wskazali ich trzy razy więcej) aniżeli wad. Zwrócili oni uwagę w szczególności na to, że dzięki niej możliwe jest zindywidualizowane podejście do ucznia, dopasowanie grafiku zajęć, a także wzmocnianie relacji rodzinnych. Doceniają oni także to, że mają pewną kontrolę nad treściami oraz formą kształcenia. W tym kontekście rodzice poprzez edukację domową mogą postawić swoje dziecko w centrum, biorąc pod uwagę jego potrzeby i potencjał (Neuman, Guterman, 2017). Jest to zgodne z pedagogiką Janusza Korczaka, który podkreślał istotność indywidualności każdego dziecka, a także konieczność zapewniania mu warunków do rozwoju według jego potrzeb oraz możliwości (Skibska, 2013). To z kolei, jak podkreśla Joanna Skibska (2013, s. 340), odpowiada współczesnemu ujęciu „humanizmu edukacyjnego”.

Edukacja domowa pozwala na większe skoncentrowanie się na zainteresowaniach i zdolnościach dzieci (Jeynes, 2016), dlatego należy stwierdzić, że może stanowić dobre rozwiązanie dla dzieci, które posiadają jakąś pasję, sprecyzowane zainteresowania czy też są uzdolnione/utalentowane w danej dziedzinie. Dzięki edukacji domowej potencjał dzieci, na przykład uprawiających sport lub rozwijających się artystycznie, może zostać w maksymalny sposób wykorzystany (Icemi, Suryono, 2019). Co więcej, edukacja domowa ułatwia odkrywanie zainteresowań dzieci, o czym Kornelia Orwat pisze następująco:

[...] szkoła i uczenie się wszystkiego po trochu [...] nie daje nam nawet czasu na odkrycie tego, co nas najbardziej interesuje! W edukacji domowej [...] wcześniej odkrywamy swój żywioł [...] mamy więcej czasu na doskonalenie się w nim. Co za tym idzie, mamy większą szansę na [...] zarabianie na tym, co kochamy robić (Orwat, 2021, ss. 12–13).

To, na co również warto zwrócić uwagę w kontekście pozytywnych stron edukacji domowej, dotyczy zapewniania dziecku poczucia bezpieczeństwa i własnej wartości (Anulak, Anulak, 2009). Trzeba przy tym zaznaczyć, że nabywanie poczucia własnej wartości i wyzbywanie się poczucia niższości są jednym z najistotniejszych zadań rozwojowych jednostek w czwartym stadium wyróżnionym przez Erika Eriksona, przy-

padających na okres późnego dzieciństwa, czyli pierwsze lata szkoły podstawowej. Poczucie niższości może narodzić się w dziecku na skutek zbyt dużej krytyki, niedoceniań oraz wyśmiewania (Jankowska, 2017), co nierzadko zdarza się w szkole ze strony rówieśników lub nauczycieli. Kwestią bezsporną jest, że zacisze domowe lub też małe grupy, w których realizują edukację domową dzieci sprzyjają przyjaznej i pozbawionej stresu atmosferze. Taka forma edukacji pomaga również w kształtowaniu wysokiej samooceny dzieci, w przeciwieństwie do systemu szkolnego, w którym występuje tzw. ukryty program szkoły. Termin ten wywodzi się z socjologii edukacji i oznacza to wszystko, co uczniowie przyswajają w czasie nauki w szkole poza oficjalnym programem nauczania (Meighan, 1993). Jak zauważa Ronald Meighan (1993), ukryty program dotyczy tego, czego dzieci uczą się, przebywając w szkole, lecz nie podczas procesu dydaktycznego prowadzonego przez nauczyciela. Pod terminem tym kryją się nieoficjalne zasady i reguły obowiązujące w szkole, w dużej mierze odnoszące się do licznych nakazów oraz zakazów skierowanych do uczniów, którym muszą się podporządkować, aby móc przetrwać w klasie szkolnej (Meighan, 1993). Elementy ukrytego programu znajdują się m.in. w architekturze szkoły i klasy szkolnej, treściach oraz metodach kształcenia, w podręcznikach czy organizacji życia szkolnego. Odnosząc się chociażby do przestrzeni szkolnej, dostrzec można, że uczeń najczęściej nie ma zapewnionego miejsca do własnej prywatności, m.in. indywidualnych szafek oraz komfortowych warunków do odpoczynku w czasie przerwy (o której zazwyczaj słyszy, że jest przeznaczona dla nauczyciela) – bardzo często nie ma wystarczającej liczby ławek czy też krzeseł w miejscu, w którym dzieci spędzają czas pomiędzy lekcjami. Osobne łazienki dla uczniów i nauczycieli (te, które przeznaczone są dla tych drugich zazwyczaj znajdują się w lepszym stanie i są lepiej wyposażone) również wpisują się w ukryty program szkoły. To tylko nieliczne z przykładów ukrytego programu, który uczy dzieci posłuszeństwa, pewnego rodzaju bierności i przekonania, że ich potrzeby oraz komfort są mniej istotne niż innych osób przebywających w szkole, np. nauczycieli. Jak wskazuje Dorota Pankowska (2008, s. 31), „każdy z uczniów dostaje codziennie w szkole ukryte przekazy, które mówią mu: «nie jesteś ważny, nie liczysz się w szkole»”. Tak więc należy stwierdzić, że atutem edukacji domowej jest fakt, iż dzieci nią objęte nie spotykają się z ukrytymi przekazami oddziałującymi negatywnie na ich poczucie własnej wartości.

Z drugiej jednak strony w świadomości społecznej, jak już zostało wspomniane wcześniej, pojawiają się obawa i pytanie o prawidłową socjalizację dzieci (Medlin, 2000), a także o kontakt z rówieśnikami. Na ograniczenie kontaktów społecznych najczęściej wskazywali też rodzice dzieci w edukacji domowej, którzy wzięli udział w badaniach przeprowadzonych przez Emilię Frasunkiewicz (2022). Jednak i tak zaledwie 16% z nich odpowiedziało w ten właśnie sposób. Wynik ten może być dowodem na to, że dość powszechny społeczny zarzut o braku odpowiedniej socjalizacji

dzieci w edukacji domowej jest niesłuszny i niewiele ma wspólnego z rzeczywistością. W dalszej kolejności rodzice biorący udział w badaniu wskazali na takie negatywne aspekty kształcenia w domu, jak: zmęczenie rodzica oraz poczucie odpowiedzialności (15%), trudności z motywacją i samodzielnością ucznia (14%) oraz konieczność realizacji podstawy programowej i zdawania corocznych egzaminów (8%) (Frasunkiewicz, 2022). Negatywnym aspektem edukacji domowej, w której to jeden z rodziców przejmuje rolę edukatora, jest fakt, że musi on najczęściej ograniczyć swoją aktywność zawodową lub całkowicie zrezygnować z pracy. To z kolei prowadzi do mniejszych dochodów i w konsekwencji może być konieczne wprowadzenie oszczędności. Związane jest to także z tym, że książki oraz inne materiały edukacyjne rodziny w edukacji domowej muszą nabywać z własnych środków finansowych (Anulak, Anulak 2009).

Biorąc pod uwagę powyższe, należy stwierdzić, że edukacja domowa wymaga odpowiedniego zaangażowania zarówno rodziców, jak i dzieci, w myśl słów Ari Neuman i Oz Gutermana (2017, s. 160), którzy zauważają, że jest ona „ostateczną formą zaangażowania rodziców w edukację swoich dzieci”. Pomimo tego znaczna grupa rodziców, którzy wzięli udział w badaniach ankietowych (27%), nie zauważa żadnych wad edukacji domowej, a prawie wszyscy deklarują, że gdyby drugi raz stanęli przed wyborem formy spełniania obowiązku szkolnego przez ich dzieci, to ponownie zdecydowaliby się na edukację domową (Frasunkiewicz, 2022).

Część z wymienionych negatywnych aspektów edukacji domowej może zostać zniwelowana poprzez skorzystanie przez rodziców z pomocy innych rodziców-edukatorów lub też z oferty instytucji/organizacji, które zajmują się kształceniem dzieci będących w edukacji domowej. Jedną z nich jest przytoczona już wcześniej Fundacja ParoKrok prowadząca nauczanie w tzw. mikroklasach w ramach swojego projektu edukacyjnego skierowanego właśnie do dzieci realizujących obowiązek szkolny poza szkołą. Dzieci, które uczą się w ParoKroku, posiadają status ucznia w edukacji domowej. W Fundacji uczestniczą w zajęciach edukacyjnych, których celem jest m.in. przygotowanie ich do zdania rocznych egzaminów klasyfikacyjnych. W jednym z wpisów na profilu Fundacji na stronie facebook.com możemy przeczytać, że ParoKrok to „społeczność dzieci i edukatorów realizujących przyjazną i ciekawą edukację zgodnie z podstawą programową MEiN” (Fundacja ParoKrok, 2023b). Należy podkreślić, że zajęcia edukacyjne prowadzone są na poziomie szkoły podstawowej. Działalność Fundacji w zakresie kształcenia dzieci pozostających w edukacji domowej rozpoczęła się dość niedawno, gdyż pierwszy nabór do tworzonych mikroklas miał miejsce w roku szkolnym 2022/2023. O swojej ofercie Fundacja ParoKrok poinformowała w mediach społecznościowych 22 marca 2022 r. następującymi słowami:

Tworzymy przestrzeń dla dzieci i młodzieży w Edukacji Domowej w Poznaniu. Miejsce, w którym będziemy dbać o relacje, dzieciaki będą miały czas rozwijać

swoje zainteresowania, w którym poczują się bezpiecznie i zauważone. Gdzie oceny i sprawdziany nie decydują o wartości ucznia a fantastyczna kadra ma czas i chce współpracować (Fundacja ParoKrok, 2022).

Jak zaznaczono, projekt skierowany jest zarówno do rodzin już realizujących edukację domową, do tych które się nad nią wciąż zastanawiają, jak i do rodziców nieznających jeszcze idei edukacji domowej, lecz szukających lepszej alternatywy dla swojego dziecka aniżeli szkoła tradycyjna (Fundacja ParoKrok, 2022).

Jak zapewnia Fundacja, za cel postawiono sobie wykorzystywanie i rozwijanie mocnych stron ucznia. Jednym z jej głównych założeń jest udział dzieci w decydowaniu o przebiegu procesu edukacji, dlatego co tydzień odbywa się tzw. duża narada, w czasie której dzieci wraz z edukatorami ustalają plan działania na nadchodzące dni. Edukatorzy, najogólniej rzecz ujmując, to odpowiednicy nauczycieli w tradycyjnej szkole, jednak z zupełnie innym podejściem i metodami nauczania. Wśród nich znajduje się m.in. polonistka z wieloletnim doświadczeniem zawodowym, fizyk, a zarazem informatyk i nauczyciel etyki, oraz trener akrobatyki cyrkowej (Fundacja ParoKrok, 2023b).

W ParoKroku dzieci uczą się w mniejszych grupach niż ma to miejsce w szkole tradycyjnej – założeniem są klasy liczące maksymalnie 10–12 uczniów. W roku szkolnym 2022/2023 Fundacja prowadziła zajęcia dla 10 dzieci (na poziomach klasy od 1 do 4), które pracowały wspólnie, każde zgodnie z założeniami swojego programu (Fundacja ParoKrok, 2023b). Jedną z wyróżniających cech edukacji w ParoKroku jest fakt, że nie występuje podział na przedmioty. W Fundacji edukatorzy pracują metodą projektową, łącząc wiele elementów różnych przedmiotów, np. zajęcia z przyrody zawierają elementy matematyki, języka polskiego, historii. Zajęcia z języka angielskiego prowadzone są przez lektora. Istotną część edukacji w ParoKroku stanowi praca nad kompetencjami miękkimi (Fundacja ParoKrok, 2023b). Wyszczególniono przy tym następujące cele, które przyświecają edukacji realizowanej w ParoKroku i które zarazem stanowią doskonały opis jej istoty: „uczę się uczyć!, poznaję siebie samego, jestem odpowiedzialny, jestem ciekawy świata, znam własne tempo nauki, polegam na sobie, działam i myślę samodzielnie, szukam metod dobrych dla mnie, szukam rozwiązań, jestem częścią zespołu” (Fundacja ParoKrok, 2023b).

Dzień w ParoKroku rozpoczyna się o godzinie 9.00 i trwa do godziny 16.00, przy czym podkreślić należy, że dzieci mogą wyjść z Fundacji wcześniej. W harmonogramie uwzględniono następujące elementy: powitanie, planowanie pracy, zajęcia edukacyjne, rekreacja na dworze, obiad oraz czas na pracę indywidualną/zajęcia dodatkowe. Edukatorzy wykorzystują metody pracy bazujące m.in. na planie daltońskim (Fundacja ParoKrok, 2023b), w którym ważne są: wolność (odpowiedzialność), samodzielność i współpraca. W myśl założeń planu daltońskiego podstawowym celem każdego nauczyciela (w tym przypadku edukatora) jest przygotowanie i realizacja procesu

nauczania, który będzie odpowiedzią na różnorodne potrzeby i oczekiwania dzieci (Moraczewska, 2013).

Proces dydaktyczny w Fundacji ParoKrok, mimo że przebiega w grupach, to w niczym nie przypomina on tego, który odbywa się w klasycznej szkole. Wygląd pomieszczeń, w których przebywają i uczą się dzieci, różni się od tradycyjnych szkolnych korytarzy i często „smutnych” klas szkolnych. Wyeliminowane są więc elementy ukrytego programu architektury szkoły i klasy szkolnej, a przestrzeń jest dla dzieci przyjazna oraz interesująca. Dzieci pracują razem przy stołach, mogą siedzieć także na wygodnych pufach, a nie w ławkach ustawionych w rzędach, jak ma to miejsce w szkole. Ponadto Fundacja zapewnia dzieciom duży wybór materiałów dydaktycznych, a także szeroki wachlarz aktywności i zajęć, takich jak kaligrafia, akrobatyka czy liczne wyjścia edukacyjne oraz spotkania z ciekawymi ludźmi. Warto tutaj przytoczyć chociażby interesujący sposób, w jaki odbywała się nauka gramatyki języka polskiego. Został zrealizowany pomysł dzieci – zorganizowanie zabawy w teleturniej. Uczniowie sami przygotowali pytania dotyczące części mowy, a następnie udzielali na nie odpowiedzi w ramach teleturnieju (Fundacja ParoKrok, 2023c). Trudno sobie wyobrazić, aby w tradycyjnej szkole dzieci mogły wybrać sposób, w jaki będą pracować na lekcji. Z dużym prawdopodobieństwem można również stwierdzić, że tego typu aktywność w ramach lekcji w szkołach należy do rzadkości.

Innym wartym przytoczenia przykładem ciekawego sposobu prowadzenia zajęć przez Fundację jest pomysł połączenia elementów odpowiadających lekcji historii z programowaniem robotów. Na podkreślenie zasługuje tutaj interdyscyplinarne, kreatywne podejście do metod przekazywania wiedzy i rozwijania umiejętności dzieci. W ramach pracy zespołowej w krótkich projektach uczniowie na poziomie piątej klasy słuchając informacji o starożytnym Egipcie, zbudowali rydwan z robota LEGO Spike Prime. Ponadto zapoznali się również z Kodeksem Hammurabiego, wprowadzając do niego pewne zmiany, o czym napisano w sposób następujący na profilu Fundacji: „Niezmiennie chwalimy się i pokazujemy, że edukacja szkolna, realizująca podstawę programową może być ciekawa” (Fundacja ParoKrok, 2023d).

Stworzona przez Fundację ParoKrok idea edukacji w mikroklasach niewątpliwie posiada wiele zalet i jest godna uwagi oraz naśladowania przez inne instytucje. Mimo że mikroklassy prowadzi Fundacja – organizacja pozarządowa – to kształcenie w nich jest odpłatne. Wysokość miesięcznej opłaty można porównać do przeciętnego czesnego w szkole prywatnej. Zatem nie każdego rodzica stać na to, aby jego dziecko w edukacji domowej w ten sposób mogło realizować obowiązek szkolny. Niestety należy stwierdzić, że edukacja domowa stanowi płaszczyznę, na której uwidaczniają się nierówności społeczne wpływające na jakość kształcenia i rezultaty edukacyjne dzieci. Zgodnie z teorią reprodukcji ekonomicznej Samuela Bowlsa i Herberta Gintisa, to rodzice z wyższych klas społecznych posiadający odpowiedni kapitał finansowy mają większy dostęp do

lepszych szkół i materiałów dydaktycznych (Gmerek, 2003), a w opisywanym przypadku – do większego wyboru sposobu realizacji edukacji domowej swojego dziecka.

Podsumowując, edukacja domowa jest jednym ze sposobów spełniania obowiązku szkolnego. Idea kształcenia w domu jest coraz szerzej znana, a współczesność i jej osiągnięcia pozwalają na różnorodne formy jej realizowania. Słusznie pisze o tym Deani Neven Van Pelt, która zauważa, że

[...] nauka w domu nie jest już domeną nielicznych radykalnych rodziców i badaczy. To wykorzystanie nowych możliwości edukacyjnych i dostosowanie się do nowych możliwości edukacyjnych. [Idea edukacji domowej – A.S.] dopasowuje się do zmieniającego się stylu życia i wykorzystuje możliwości, jakie stwarza technologia (Van Pelt, ss. 30–31).

Dużą rolę w wyznaczaniu pewnych trendów edukacji domowej mogą odegrać organizacje pozarządowe, w tym fundacje. Jak zostało to opisane na przykładzie Fundacji ParoKrok, działalność edukacyjna takiej organizacji może stanowić dobre rozwiązanie dla rodziców, którzy nie chcą oddawać edukacyjnego, a tym samym często życiowego losu w ręce systemu szkolnego, lecz zarazem nie czują się na siłach lub też nie posiadają wystarczającej ilości czasu na prowadzenie nauczania dla swojego dziecka w domu.

Niewątpliwie edukacja domowa stanowi ważny obszar kształcenia, który w ostatnich latach znacząco się zmienił i wciąż ewoluje, na co już 10 lat temu wyraźnie zwracali uwagę Robert Kunzman oraz Milton Gaither, pisząc, że „edukacja domowa niemal na pewno będzie się nadal rozwijała, a narody i społeczności będą zmagać się z pytaniem, jak najlepiej zrównoważyć interesy dzieci, rodziców i społeczeństwa w sferze edukacji i szkolnictwa” (Kunzman, Gaither, 2013, s. 37). Dlatego warto poszerzać społeczny i polityczny dyskurs o edukacji domowej oraz, jak sądzę, zwiększać systemowe, a także pozarządowe wsparcie dla rodzin w edukacji domowej (w szczególności tych, dla których z różnych powodów, np. konieczności częstych przeprowadzek, udziału dzieci w treningach, zawodach itp., taka forma realizacji obowiązku szkolnego przez dzieci jest koniecznością).

Bibliografia

- Abuzandah, S. (2020). History of homeschooling [Historia edukacji domowej]. *American Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(11), 2–15.
- Anulak, A., Anulak, Z. (2009). Nasza edukacja domowa. W: M. Zakrzewska, P. Zakrzewski (red.), *Edukacja domowa w Polsce: Teoria i praktyka* (ss. 5–15). Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.

- Balkhair, A. A. (2020). COVID-19 pandemic: A new chapter in the history of infectious diseases [Pandemia COVID-19: Nowy rozdział w historii chorób zakaźnych]. *Oman Medical Journal*, 35(2), 1–2. DOI: 10.5001/omj.2020.41.
- Barrett DeWiele, C. E., Edgerton, J. D. (2016). Parentocracy revisited: Still a relevant concept for understanding middle class educational advantage [Powrót do parentokracji: Wciąż istotna koncepcja dla zrozumienia przewagi edukacyjnej klasy średniej]. *Interchange*, 47, 189–210.
- Bartholet, E. (2020). Homeschooling: Parent rights absolutism vs. child rights to education & protection [Edukacja domowa: Absolutyzm praw rodzicielskich a prawa dziecka do edukacji i ochrony]. *Arizona Law Review*, 62(1), 1–80.
- Bourdieu, P., Passeron, J. C. (1990). Reprodukacja: Elementy teorii systemu nauczania. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Brewer, T. J. (2021). *Homeschooling: A guidebook of practices, claims, issues, and implications* [Edukacja domowa: Przewodnik po praktykach, twierdzeniach, zagadnieniach i implikacjach]. Leiden: Brill.
- Budajczak, M. (2004). *Edukacja domowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Budajczak, M. (2021). Edukacja domowa wobec pierwszych „fal” plagi XXI wieku. *Studia z Teorii Wychowania*, 3(36), 23–34.
- Conway, S. (1997). The reproduction of exclusion and disadvantage: Symbolic violence and social class inequalities in “parental choice” of secondary education [Reprodukcja wykluczenia i niekorzystnej sytuacji: Przemoc symboliczna i nierówności klas społecznych w „wyborze rodziców” w zakresie edukacji średniej]. *Sociological Research Online*, 2(4). DOI: 10.5153/sro.129.
- Frasunkiewicz, E. (2022). „Ucieczka z systemu”: Edukacja domowa z perspektywy rodziców dzieci szkolnych. *Problemy Wczesnej Edukacji*, 2(55), 166–181. DOI: 10.26881/pwe.2022.55.12.
- Fundacja ParoKrok. (2022). Pobrane z: <https://www.facebook.com/parokrokfundacja/photos/a.116954904278337/127831846523976/>.
- Fundacja ParoKrok. (2023a). Pobrane z: <https://www.facebook.com/parokrokfundacja/posts/pfbid02ecj4w4uHYbCuehdbexRtemGyWuCJyAv4PRFvxiwkddGGrPjxuA6jJQTnyzjEbZXyl>.
- Fundacja ParoKrok. (2023b). Pobrane z: <https://www.facebook.com/parokrokfundacja/photos/a.116954904278337/214238697883290>.
- Fundacja ParoKrok. (2023c). Pobrane z: <https://www.facebook.com/parokrokfundacja/posts/pfbid02AGZGw2Nkx7x7o6ZPU8jmExsc9LFpMZBYSuG83fetkrmjinW5ZszvBhndmM8nYuupl>.
- Fundacja ParoKrok. (2023d). Pobrane z: <https://www.facebook.com/parokrokfundacja/posts/pfbid0DwrctwGHUf6MvgWLSdtLmLnybVHngxXwBZqecc9nHwSQUefyJKS2ni2WGIMQDbewl>.

- Gierczar-Borkowska, M. (2022). *Edukacja domowa: Od tradycji ku współczesności*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Gmerek, T. (2003). Kapitalizm, edukacja, nierówność społeczna (teoria reprodukcji ekonomicznej Samuela Bowlesa i Herberta Gintisa). W: T. Gmerek (red.), *Edukacja i stratyfikacja społeczna* (ss. 97–123). Poznań: Wydawnictwo Wolumin.
- Gmerek, T. (2011). *Edukacja i nierówności społeczne: Studium porównawcze na przykładzie Anglii, Hiszpanii i Rosji*. Kraków: Impuls.
- Heuer, W., Donovan, W. (2017). Homeschooling: The ultimate school choice [Edukacja domowa: Najlepszy wybór szkoły]. *White Paper, 170*. Pobrane z: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED588847.pdf>.
- Icimi, A. A. N., Suryono, Y. (2019). The role of homeschooling in the modern era [Rola edukacji domowej we współczesnej erze]. *KnE Social Sciences*, 511–518. DOI: 10.18502/kss.v3i17.4678.
- Jankowska, M. (2017). Sposoby rozwiązywania kryzysów w teorii psychospołecznego rozwoju E. H. Eriksona w aspekcie rozwoju człowieka i zdrowia psychicznego oraz zaburzeń w rozwoju. *Fides et Ratio*, 4(32), 45–64.
- Jeynes, W. H. (2016). Homeschooling: The ultimate personalized environment [Edukacja domowa: Najlepsze spersonalizowane środowisko]. W: M. Murphy, S. Redding, J. Twyman (red.), *Handbook on personalized learning for states, districts, and schools* (ss. 99–113). Philadelphia, PA: Temple University, Center on Innovations in Learning.
- Kunzman, R., Gaither, M. (2013). Homeschooling: A comprehensive survey of the research [Edukacja domowa: Kompleksowy przegląd badań]. *Other Education: The Journal of Educational Alternatives*, 2(1), 4–59.
- Medlin, R. G. (2000). Home schooling and the question of socialization [Edukacja domowa a kwestia socjalizacji]. *Peabody Journal of Education*, 75(1/2), 107–123.
- Meighan, R. (1993). *Socjologia edukacji*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Mikiewicz, P. (2008). Dlaczego elitarne szkoły nie znikną?: O nieusuwalności nierówności społecznych w edukacji. *Rocznik Lubuski*, 34(1), 13–25.
- Moraczewska, B. (2013). Plan daltoński jako narzędzie dla współczesnej edukacji: Konieczność czy ekstrawagancja? *Studia Gdańskie*, 10, 351–364.
- Neuman, A., Guterman, O. (2017). Homeschooling is not just about education: Focuses of meaning [Edukacja domowa to nie tylko edukacja: Ukierunkowanie na znaczenie]. *Journal of School Choice*, 11(1), 148–167. DOI: 10.1080/1558-2159.2016.1262231.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 10 marca 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo oświatowe (2023). Dz.U.2023.900. Pobrane z: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/prawo-oswiatowe-18558680/art-37>.

- Orwat, K. (2021). *Droga w nieznaną?: Edukacja domowa dla początkujących*. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Pankowska, D. (2008). Podłoga ważniejsza od ucznia, czyli o ukrytym programie szkoły. *Psychologia w Szkole*, 3, 29–38.
- Poruszek, M. (2020). Edukacja domowa – ucieczka od zdalnego nauczania czy społeczno-wychowawcza potrzeba? *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 4, 17–31. DOI: 10.5604/01.3001.0014.8502.
- Ray, B. A. (2017). Review of research on homeschooling and what might educators learn? [Przegląd badań nad nauczaniem domowym i czego mogą nauczyć się nauczyciele?]. *Pro-Posições*, 28(2), 85–103. DOI: 10.1590/1980-6248-2016-0009.
- Rękosiewicz, M., Choina, E., Chojnacka, M., Hoffman, M., Izbaner, M., Izydorzycy, K., Kluczyk, K., Kulesa, J., Łazarów, N., Rusnak, D., Sakrajda, M., Walkowiak, M., Wieczór, M., Żelichowska, D. (2022). Psychologiczne uwarunkowania podejmowania edukacji domowej. *Kultura i Edukacja*, 1(135), 86–103. DOI: 10.15804/kie.2022.01.05.
- Sielska, A. (2016). Edukacja domowa a obowiązek szkolny na przykładzie Polski i Niemiec: Analiza ekonomiczna obu form nauczania. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 6, 207–214. DOI: 10.15503/onis2016.207.214.
- Skibska, J. (2013). Podmiotowość dziecka w procesie edukacji – idea pedagogiki Janusza Korczaka we współczesnej praktyce pedagogicznej. W: K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra – uwarunkowania współczesnej edukacji* (ss. 339–346). Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza Humanitas.
- Szafrąńska, A., Pawlak J. (2020). W poszukiwaniu lepszych możliwości kształcenia dla własnego dziecka: Edukacja domowa z perspektywy rodziców. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 203–218. DOI: 10.34767/PP.2020.01.12.
- Uzyskaj zgodę na edukację domową*. (2023). Pobrane z: <https://www.gov.pl/web/gov/uzyskaj-zgode-na-edukacje-domowa>.
- Van Pelt, D. N. (2015). *Home schooling in Canada: The current picture – 2015 edition* [Edukacja domowa w Kanadzie: Aktualny obraz – edycja 2015]. Vancouver: Barbara Mitchell Centre for Improvement in Education. Fraser Institute.